

Gulchexra SHUKURULLAYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: gsukurullayeva@gmail.com

TDPU dotsenti K. Farfiyeva taqrizi asosida

RELATIONSHIP OF PUNISHMENT IN SOCIO-MORAL AND LEGAL IMPACT

Annotation

The article examines punishment from a disciplinary point of view as an educational means of achieving legitimacy in society, where punishment ensures that people comply with order, morality and legal norms established in society. Punishment can be understood as a phenomenon covering various spheres of social regulation. This unique position makes it one of the most valuable tools and at the same time serves as an important source of assessment of current social processes.

Key words: Loyalty, hard work, honesty, ethics, community, relationships, principles, standards.

ВЗАИМОСВЯЗИ НАКАЗАНИЯ В СОЦИАЛЬНО-МОРАЛЬНОМ И ПРАВОВОМ ВОЗДЕЙСТВИИ

Аннотация

В статье наказание рассматривается с дисциплинарной точки зрения как воспитательное средство достижения легитимности в обществе, где наказание обеспечивает соблюдение людьми порядка, морали и правовых норм, установленных в обществе. Наказание можно понимать как явление, охватывающее различные сферы социального регулирования. Это уникальное положение делает его одним из наиболее ценных инструментов и в то же время служит важным источником оценки текущих социальных процессов.

Ключевые слова: Преданность, трудолюбие, честность, этика, сообщество, отношения, принципы, стандарты.

JAZONING IJTIMOYIY-AXLOQIY VA XUQUQIY TA'SIRLASHUVIDAGI MUNOSABATLARI

Annotasiya

Maqolada jazo jamiyatda qonuniylikka erishishda tarbiya vositasi sifatida intizomiy nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi, bunda jazo odamlar tomonidan jamiyatda o'rnatilgan tartib, axloq va huquqiy normalarga rioya qilishni ta'minlaydi. Jazoni ijtimoiy tartibga solishning turli sohalarini qamrab oluvchi hodisa sifatida tushunish mumkin. Bu noyob pozitsiya uni eng qimmatli vositalardan biriga aylantiradi va ayni paytda hozirgi ijtimoiy jarayonlarni baholash uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Fidoyilik, mehnatsevarlik, halollik, axloq, jamiyat, munosabatlar, tamoyillar, me'yorlar.

Kirish. Falsafiy tafakkur taraqqiyotida axloq va nafosat masalalari muhim ahamiyat kasb etib kelgan. Buning sababi har fanday falsafiy ta'limotning asosini tashkil etuvchi insonning tabiat jamiyat bilan axloqiy va estetik munosabatlarining falsafiy ichimini o'rganishga bo'lgan ehtiyojning kuchayishi bilan belgilanadi. Zero falsafiy tafakkurni insondan ayri xolda tasavvur etib bo'lmaganidek axloq va nafosat rivojini inson omilisiz amalga oshirib bo'lmaydi.

Jazo tushunchasi falsafiy-axloqiy tadqiqot obyekti sifatida olib qarasak, Jahonda jazo tayinlash tizimiga oid qonunlarning to'g'ri qo'llanilishini ta'minlash siyosatini o'rganish, huquqni muhofaza qiluvchi organlarning bu boradagi faoliyatini samarali tashkil qilish masalalari bo'yicha ilmiy tahlillar o'tkazilishiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, jazoni individuallashtirish, jinoyat sodir etishning oldini olishga qaratilgan xulq-atvorni rag'batlantirish, bir necha jinoyat va bir necha hukm yuzasidan jazo tayinlash bo'yicha qonun normalarini takomillashtirish va milliy qonunchilikka ilg'or xorijiy davlatlar tajribasi hamda xalqaro standartlarning implementatsiyasini kuchaytirish, jinoyatlar retsidivini oldini olishning yangi profilaktik choralari va yanada samaraliroq mexanizmini ishlab chiqish, qonunni qo'llash amaliyotini yaxshilash yo'nalish va istiqbollarini tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mustaqillik yillarida respublikamizda bir necha jinoyat va bir necha hukm yuzasidan jazo tayinlash tizimini tubdan isloh qilishga alohida ahamiyat berilib, qator maqsadli chora-tadbirlar amalga oshirildi. Jadal suratlar bilan rivojlanayotgan mamlakatimizning oldidagi asosiy vazifalardan biri bu kuchli

fuqarolik jamiyati barpo etish, huquqiy davlatni shakllantirishdan iborat. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun davlat boshqaruvi qat'iy qonunlar asosida amalga oshirishni taqozo etmoqda. Bu esa bevosita davlat xizmatidagi xodimdan yuksak fazilatlarini o'zlashtirishni talab qiladi. Hozirgi kunda davlat xizmatidagi hodimlar faoliyatidagi asosiy ustuvor bo'lgan vazifalari o'zlarining kasb axloqlari doirasida harakat qilishlari va mehnat qonunchiligida belgilangan vazifalarini sidqidildan bajarishlari kerakligidir.

Fidoyilik, mehnatsevarlik, xalollik tushunchalari axloqning asosiy tamoyillari hisoblanadi. Ushbu tamoyillar asosida ish faoliyati tashkil etish shaxsning ma'naviyati nechog'li yuksak ekanligidan dalolat beradi. Har bir sohada ishning unimi o'sha korxona yoki tashkilot xodimlarining kayfiyatiga, ishga bo'lgan munosabatiga bog'liq.

Ko'pchilikka ma'lumki, ishning unumdorligi jamoa a'zolarini muntazam rag'batlantirib borishga birqadar bog'liq. Chunki, o'z qilayotgan xizmati yoki vazifasini a'lo darajada bajaraganlik uchun e'tirof etilishi shaxsning yangi qirralarini ochilishiga yordam beradi. Ya'niki, kuchli motivatsiya beradi. Ish unumdorligi, sifat ko'rsatgichi ortadi.

Masalaning ikkinchi tomoni bor. Yuksak natijaga erishganlar, fidoyilik bilan mehnat qilganlar bilan birgalikda jamoani ortga tortadigan, o'z vazifasiga loqayd qaraydigan, o'z ustida ishlamagan xodimlar bilan qanday munosabatda bo'lish kerak? Darhaqiqat, mehnat munosabatlari kishilarning kundalik hayot tarzining ajralmas qismi. SHunday ekan, bu munosabatlarni ijtimoiy-axloqiy asoslarini o'rganish va tatqiq etish juda muhim.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mazkur soha muayyan darajada liberallashtirilib, jazo tayinlashda asosiy e'tibor jazolar tizimi samaradorligini oshirish, jinoyatlar tasnifida ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan qilmishlar miqdorini kengaytirish, bir necha jinoyat va bir necha hukm yuzasidan jazo tayinlashda jazolarni hisoblash qoidalarini shakllantirish, ilgari sudlanganlarning tuzalishi va takroran huquqbuzarlik sodir etilishning oldini olish maqsadida ichki ishlar organlari tomonidan profilaktik hisobga olish tartibi belgilandi. «Jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligini liberallashtirish, alohida jinoiy qilmishlarni dekriminallashtirish, jinoiy jazolar va ularni ijro etish tartibini insonparvarlashtirish, qonun ustuvorligini ta'minlash va sud-huquq tizimini yanada isloh qilishning ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilangan»ligi mazkur sohani tadqiq etish zarurati mavjudligidan dalolat bermoqda. Jazo - bu normalarning buzilishidan keyingi maxsus sanksiya turi. Jamiyatning barcha a'zolariga ta'sir ko'rsatadigan va ularning xatti-harakatlarini tartibga soluvchi, jamoat ongida mustahkamlangan inson xatti-harakatlarining nisbatan barqaror me'yorlar bo'lib, jamoat ongining ikki shaklida: axloq va qonunda ifodalanadi. Jazo" tushunchasi birinchi qarashda juda oddiy va tushunarli ko'rinadi, lekin shu bilan birga batafsil nazar solinsa uning mazmunining ko'p qirraliligini belgilanadi[1]. Bu aniq jinoyat huquqi dogmatikasi nuqtai nazaridan jazo ta'rifi yetarli asosga ega bo'lmaydi. Chunki o'rganilayotgan hodisa adolat va insonparvarlik, maqsadga muvofiqlik va o'lchov, ma'no va oqibatlar nuqtai nazaridan jazoga qandaydir munosabatni ham bildirishi lozim, ya'ni tahlilning ma'lum bir falsafiy darajasini nazarda tutadi. Shu munosabat bilan I.M. Ragimovning qayd etishicha, jinoyat huquqi tushunchasida, ehtimol, "bunday boshqa tushunchalar mavjud emas, taxminan solishtirish uchun jazo tushunchasi o'zining madaniy, tarixiy va falsafiy ma'nosida majudlik shartini belgilab boradi[2].

Yetuk axloqiy tarbiya shaxs kamolotining asosiy hususiyatlaridan biri. Intizomiy jazo choralariga axloqiy tarbiya vositasi sifatida qaralganda biz jamiyatning ogohlantirishini, o'mak, kimningdir xatosidan xulosa chiqarish masalalarini tushunishimiz mumkin. Zero, "Axloq ijtimoiy munosabatlar zaminida alohida shaxs sifatida mavjud bo'lgan insonlarning o'z-o'zini idora qilish shakllari va me'yori, o'zaro muloqot va munosabatlarda ularga xos bo'lgan ma'naviy kamolot darajasining namo'ni bo'lishidir"[3].

Farobiy bilimidan ma'rifatli etuk odamning obrazini tasvirlar ekan, bunday deydi: "Har kimki ilm xikmatni o'rganman desa, uni yoshligidan boshlasin, sog' - salomatligi yaxshi bo'lsin, yaxshi ahloq va odobi bo'lsin, so'zining uddasidan chiqsin, yomon ishlardan saqlangan bo'lsin, barcha qonun - qoidalarini bilsin, bilimdan va notiq bo'lsin, ilmi va dono kishilarni xurmat qilsin, ilm va ahli ilmdan mol - dunyosini ayamasin, barcha real moddiy narsalar to'g'risida bilimga ega bo'lsin".

Hozirgi zamon falsafasida (Ch.Bekkariya, T.Gobbs, G.Grotsius, Sh.L.Monteskye, J.-J.Russo) jazo jinoyatga javob sifatida berilgan yovuzlik sifatida qaralgan. Uning maqsadi yetkazilgan zararni qoplash, huquqbuzarni tuzatish va boshqalarni qo'rqitishda ifodalangan jamoat manfaati deb hisoblangan. Shunga o'xshash g'oyalarni utilitarizm falsafasi ham taklif qilgan (I. Renthem, J. Sent-Mil va boshqalar). Nemis mumtoz falsafasi tarafdorlari (I.-Kant, I; Fixte, G.Gegel) jazoni ijtimoiy qasos, adolatni tiklash deb bilishgan. 20-asrda adolatning umumiy masalalari kontekstida jazo muammolari J. Rous, R. Nozik, Shriker, M; Valzer va boshqalar tomonidan tahlil etilgan. Sotsiologik yondashuv Ye.Dyurkgeymning asarlarida keltirilgan, u jazoni zararni tiklash vositasi deb bilgan; jamiyatning axloqiy tuyg'ulariga singdirilgan, ijtimoiy katarsisning bir turi deb baxolagan. M.Fuko talqinida jazo shaxsning xulq-atvorini tartibga

solishga qaratilgan shaxssiz kuchning namoyon bo'lishi deb belgilangan. Rus olimlarining qarashlarida jazoga izchil axloqiy va falsafiy yondashuv mavjudligi ko'zga tashlanadi. V.Solovyov, F.M. Dostoyevskiy, L.N. Tolstoy, P.A. Kropotkin, I.A. Ilyina, A.F asarlarida falsafiy va huquqiy jihati tadqiqotlarida o'z aksini topgan. Korkunov. B.N. Chicherina, V.G. Shcheglova, P.A. Novgorodseva, L.L.: Petrajitskiy, Ye.N. Trubetskoy va boshqalar asarlarida ka'tiy belgilangan tartib asosida ifodalangandir. Shu bilan birga, zamonaviy rus jamiyatining axloqiy va falsafiy tushunish makonida jazo masalasini har tomonlama, umumlashtiruvchi tadqiqotlarga bo'lgan ehtiyoji qondirilmaydi. Ushbu mavzu bo'yicha ichki munozarada ustunlik qiladigan bahslar, qoida tariqasida, tor doiradan tashqariga chiqmaydi. Shunda muammoning chuqur axloqiy va falsafiy asoslarini e'tiborsiz qoldirib, moralizm yoki qonuniylikni tushunish mumkin emasligi aniqlanadi. Shunday qilib, jazo haqida axloqiy yozuvlarga ehtiyoj inkor etilmaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Jazoning etimologik kelib chiqishini ifodalaydigan ko'rsatma, tavba, ibrat, qasos, azob-uqubatlar, pul kompensatsiyasi kabi huquqiy, axloqiy va diniy tushunchalar ham uning mohiyati va maqsadi turli xil ma'nolarni ifodalashini bildiradi. Sotsiologiya jazoga shaxslarning xulq-atvori ustidan ijtimoiy nazorat qilish elementi sifatida foydalaniladigan salbiy ijtimoiy sanksiya sifatida qaraladi. Shu bilan birgalikda, sotsiologlar jazo va mukofotlar insonda hayot faoliyatida motivatsion rol o'ynashini ham alohida ta'kidlab o'tganlar. Pedagogika va psixologiyada esa, jazoga nisbatan ijobiy yondashuvni ko'rishimiz mumkin. Unga ko'ra, jazolash - bu tarbiyalanuvchilarning xatti-harakati va faoliyatiga salbiy baho berishdir. Jazo jamoa manfaati uchun qo'llanadigan oxirgi tarbiya metodi.

Axloq qoidalarida jazo umumlashtirilgan ma'noda tushuniladi, unga ko'ra: Jazo - belgilangan qoidalar (qoidalar, qonunlar) buzilgan taqdirda qo'llaniladigan va jinoyatchining imkoniyatlarini cheklash va ijtimoiy maqomini pasaytirish (huquqlaridan, mulkidan, yerkinligidan) mahrum qilishdan iborat bo'lgan salbiy sanksiyalar.

Jazo tushunchasi falsafiy-axloqiy tadqiqot obyekti sifatida tahlil etilganda jinoiy jazo instituti rivojlanishining tarixiy retrospektivini ko'rib chiqsak, shuni ko'rsatadiki, turli davrlarda jazoga bo'lgan munosabat o'ziga xos xususiyat bilan belgilanadi. Jamiyatning rivojlanish bosqichi, ma'lum bir din va mafkuraning hukmronligi, ijtimoiy qarama-qarshiliklarning chuqurligi va jiddiyligi; hukmron ozchilikning maqsadlari va jamoat bilan aloqalarni o'rnatishga xizmat qilgan. Bundan tashqari, jazo har doim ikkinchi darajali bo'lib kelgan va uning just tushunchasiga bog'liq bo'lgan - jinoyat muayyan davrlarda butunlay boshqacha harakatlarda tan olinib kelingan. Demak, jazo institutining paydo bo'lishi davlat va huquqning paydo bo'lishi hamda ularning rivojlanish bosqichlari bilan uzviy bog'liqdir. Biroq, jazo davlatchilik shakllanishidan ancha oldin mavjud bo'lganligi va bundan oldin qanday hodisalar bo'lgan degan savol tug'ilishi tabiiydir. Tadqiqotchilar qonunning qadimgi odatiga ishora qilib, ibtidoiy jamiyat davrida vujudga kelgan qasos tushunchasi hamda o'ch prinsipiga ko'ra qasos, qotillikni sodir etgan shaxs, albatta, qasos tartibida o'limga tortilishi kerak yedi degan qarash bilan ifodalangan.

Eng dastlabki bosqichlarda qon va qasos to'qnashuvlari bevosita qurbonlar tomonidan amalga oshirilgan ("shaxsiy" shaxslar). Asta-sekin jamoalarda insonga uning bir qismi sifatida munosabat shakllandi u o'z qasos assotsiatsiyasi, ya'ni jinoyatning zarari birinchi navbatda jamiyatga yetkazilayotgani ma'lum bo'ldi. Shuning uchun, vaqt o'tishi bilan, jabrlanuvchi ikkinchi o'ringa tushib qoldi va jamiyat jinoyatchini jazolash huquqini o'z zimmasiga oldi. Turli ziddiyat yuzaga kelganda qabilalar, keyin

o'zgaraydigan qasoskor urushlari boshlandi va davlatchilikning shakllanishi shu ma'noda o'z aksini topgan ushbu muammoning evolyutsion yechimi sifatida harakat qildi. Shu o'rinda "zo'ravonlik nazariyasi" deb nomlangan davlat shakllanishining asosiy tushunchalaridan biri sifatida shakllanib bordi. Shu nuqtai nazardan, davlatning paydo bo'lishi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi natijasida emas, balki jamiyatning bir qismining ikkinchi qismiga bo'ysunishi, ya'ni zo'ravonlik, qullik natijasida vujudga kelishi aniqlandi. Shunga o'xshash bayonot davlatning paydo bo'lishini shaxsiy qasosni ommaviy jinoiy jazoga aylantirish bilan bog'laganligi to'g'risida G. Gegel o'z fikrlarini bayon etgan ma'lumdir. Penologiya fanida (jinoiy jazo nazariyasi, ba'zan "qamoqxona fani" deb ataladi) jazoning bir qator asosiy nazariyalari tavsiflangan. Masalan o'rganilayotgan hodisaning mohiyatini eng keng qamrovli tushunish. Keling, asosiy tushunchalarni belgilaylik: qasos nazariyalari, foydalilik, oldini olish, ogohlantirish, tuzatish, psixologik majburlash, integrativ nazariyalar. Tarixiy jihatdan, birinchisi shunday deb nomlangan mutlaq "jazo-jazo nazariyasi" tamoyillari ifodalangan. Qadimgi faylasuflar Platon, Aristotel va boshqalar aynan shu g'oyani ilgari surishga harakat qilganlar. Bu g'oyalar keyinchalik nemis idealizmining asoschilari tomonidan ishlab chiqilgan. I.Kant, G.Gegel va ularning izdoshlari. Umuman olganda, ushbu tendensiya tarafdorlari jinoyatchining jazolanishini mutlaq adolat g'oyasining tugashi deb bilishadi. O'zi jinoyatning tabiati va jinoyatchining qadr-qimmatini, I. Kantning "moddiy jazo nazariyasi" ga ko'ra, tenglik tamoyili bo'yicha qasos olish kerak degan tushuncha bilan belgilanadi. G.Gegel «dialektik qasos nazariyasi»da bu pozitsiyani aniqlab, shuni ta'kidlab o'tadi. Qasosni bir xil va tom ma'noda o'lchab bo'lmaydi, balki davlat tomonidan qonun asosida tanlanishi kerakligi muhim belgilab qo'yilgan prinsipga asoslanadi.

Tahlil va natijalar. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng miqyosli demokratik islohatlarning pirovard maqsadi inson huquqlari va manfaatlarini to'la-to'kis ta'minlanadigan huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyatini barpo etishdan iborat. Insonda axloqiy va huquqiy tarbiyaning yetukligi, ularni jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lishlariga olib keladi. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, davlat boshqaruvining asosiy yo'nalishi umume'tirof etilgan tamoyillar, xalqaro huquqiy hujjatlar hamda demokratik standartlar asosida huquqiy davlat qurishni belgilab oldi. Huquqiy davlatning shakllanishi va jamiyat boshqaruvining takomillashuvi o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik kuchayib borayotgan hamda erkin fuqaro ma'naviyati va ozod shaxsni shakllantirish masalasi oldimizdagi muhim vazifaga aylanib borayotgan hozirgi paytda davlat boshqaruvi qat'iy qonunlar asosida amalga oshirishini taqozo etmoqda.

Bugungi kunda davlatda jazolash huquqi mutlaqo mantiqiy ko'rinadi. Asrlar davomida mutafakkirlar ushbu asoslarning paydo bo'lishining tabiati, jazo subyektlari, uning sabablari va ma'naviy asoslari hodisalarni asoslashga intilganlar. Tadqiqotchilarning fikricha, dunyoda jazo tushunchasi davlat tizimining mavjudligini asoslovchi 100 ga yaqin nazariyalar mavjudligi borasida ma'lumot bermoqda.

Jazolar tarixini birinchi qonunchilik yodgorliklari paydo bo'lgan paytdan boshlab paydo bo'lgan: Hindistondagi Manu qonunlari, Hammurabi qonunlari kodeksi, eski Ahd qonunlari, Qadimgi Yunonistondagi Ajdaho va Solon qonunlari, Qadimgi Rim jadvallari va boshqalar. Ushbu qonunchilik yodgorliklari paydo bo'lishidan oldin, faqat "tarixdan oldingi", vaktga to'g'ri keladi hamda huquqiy va axloqiy tamoyillarni arxaiik urf-odatlardan yoki o'zboshimchalik irodasining namoyon bo'lishidan ajratish kerakligi muammoli ko'rinadi. Turli mamlakatlar uchun tarixdan oldingi va haqiqiy jazo tarixini ajratish vaqti har xil davrlarda o'zgacha ko'ringan - Ossuriya qonunlari miloddan

avvalgi 12 ming yillikning o'rtalarida o'rnatilgan bo'lsa, boshqa davlatlar uchun bu vaqt 13-asrga to'g'ri keladi. Sanalardagi bunday katta farqga qaramay, barcha xalqlarda jazolar evolyutsiyasida taxminan bir xil bosqichlarni bosib o'tishganligi ko'rsatiladi. "Axloqiy ongning rivojlanishidagi har bir qadam", deb yozgan A.I. Titarenko, - ma'lum bir axloqiy qoniqlash xarakterini shakllantiradi, jazo esa mukofotining o'ziga xos ko'lami bilan qo'llab-quvvatlanadigan shaxsning o'ziga xos hissiy va axloqiy farovonligini belgilaydi.

Jazoning mohiyatini, uning ijtimoiy hayotdagi vazifalari va ahamiyatini tushunishga birinchi urinishlar Sokratgacha bo'lgan tafakkurda bo'lgan. Biroq, umuman olganda, bu mifologik g'oyalar chegarasidan tashqariga chiqmagan, qasos shaklida amalga oshirilgan teng kompensatsiya sifatida tushunilgan. Shunday qilib, eng oliy ijtimoiy fazilat - adolatni bildiruvchi asosiy tushunchasi etimologik jihatdan qotillik uchun qasos tushunchasiga aylanadi. Gomerda bu so'z jazoni jumla bilan ifodalash uchun maxsus ishlatiladi. Pifagor adolatni "azob uchun teng azob-uqubat" bilan mukofotlash, ya'ni jinoyatdan azob chekish uchun jazodan teng azoblanish deb aytdi. Klassikgacha bo'lgan davrda jazo haqida mulohaza yuritish tasodifiy va parchalanib ketgan bo'lib, hech qanday izchil "tizim" ni tashkil etmasdi. Ota-onasini boqish jazolanadimi? nomussizlik (Solon); "Bilimli odam yomon ishlardan o'zini tiyadi, jazodan va nomdorlikdan qochadi" (Aristippus) va boshqalar. Umuman olganda, bu gaplar axloqiylikdan nariga o'tmagan va hech qanday jazo tushunchasiga da'vo qilmagan, garchi ularda kelajakdagi nazariy jihatlarini asoslashga uringan. Muammo haqida nisbatan batafsil munozaralar faqat antik falsafaning klassik davrida paydo bo'ladi. Ushbu davrda jazo muammosiga qiziqishni belgilab bergan bir qancha shartlarni aniqlash mumkin.

Xulosa va takliflar. "Axloqiy ongning rivojlanishidagi har bir qadam", deb yozgan A.I. Titarenko, - ma'lum bir axloqiy qoniqlash xarakterini shakllantiradi, jazo esa mukofotining o'ziga xos ko'lami bilan qo'llab-quvvatlanadigan shaxsning o'ziga xos hissiy va axloqiy farovonligini belgilaydi. Tarixdan oldingi davrga nisbatan shuni aytishimiz mumkin, o'sha paytdagi jazo amaliyoti bir hil asoslarga ega yemas edi. Qonunlar o'z-o'zidan shakllangan mahalliy an'ana va urf-odatlar bilan almashtirilardi, bundan tashqari, ular nafaqat hududdan hududga, balki bir mahalliy jamoadan ikkinchisiga ham sezilarli darajada farq bilan o'tardi[4].

To'g'risini aytganda, bunday amaliyotlarning axloqiy asoslari haqida gapirish qiyin, chunki ular to'g'risida qarorlar, qoida tariqasida, umume'tirof etilgan odatlar va jamoaning jamoaviy qarorlari asosida qabul qilingan. Ko'pincha bunday qarorlar butun jamoaning omon qolishi uchun utilitar tamoyillarga asoslangan - masalan, jinoyatchi, agar u jamiyatga amaliy foyda keltirsa, jazodan qutulishi mumkin edi. Huquq tizimi allaqachon shakllangan keyingi davrlarda ham jamiyat begunoh, ammo befoyda a'zoni sudlangan jinoyatchi sifatida ko'rsatib, hokimiyatga topshirishni afzal ko'rgan. Hokimiyat qarorlariga kelsak, ular yo "dunyo"ning o'rnatilgan me'yorlari va fikrlariga asoslangan edi (mayda jinoyatlar, odatda, jamiyatning rahm-shafqatiga bog'liq yedi) yoki (to'g'ridan-to'g'ri qarshilik bo'lmaganda) ular o'zboshimchalik sifatida shakllanar edi. Jazo va intizomiy jazo tushunchalarining transformatsiya masalasida asosiy hususiyatlarni keltirib o'tish mumkin.

1. Jazo institutining ijtimoiy va madaniy sharoiti jazoning salbiy sanksiya sifatidagi belgilari asosida keltiriladi. (huquqiy, axloqiy yoki diniy) qabul qilingan normalar va qoidabuzarning harakatlarini cheklash uchun foydalaniladi.

2. Adolat, shaxsning avtonomligi, huquqbuzarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, jazo vositalarini ishlab chiqadi.

3. Millat vakillarini jazolash masalasiga munosabat axloqiy va falsafiy tafakkur taraqqiyoti asosida ifodalanadi. Ularga munosabatining axloqiy asoslari u yoki bu muammo, qaysi an'anaviy axloqiy qadriyatlarga ko'ra to'g'ri kelishini belgilaydi. (rahm-shafqat, oqibat kabi qadriyatlardan ustunligini ko'rsatadi. Qonun bilan adolat, javobgarlik kabi jarayonlar birlamchi pozitsiyani egallaydi.

Axloqiy va falsafiy nuqtai nazardan, jazo qabul qilingan me'yorlar buzilgan taqdirda qo'llaniladigan salbiy sanksiya va jinoyatchining harakatlarini cheklash bilan belgilanadi. Bunday ta'rif bilan ahamiyatli bo'lgan murakkab madaniy hodisa sifatida jazoni o'rganishga imkon beradi. Bu xodisani huquqiy, diniy va axloqiy nuqtai nazarlarni aniqlash, shuningdek ijtimoiy va madaniy jazo institutining shartliligi ma'lum bir davrning xususiyatlarini belgilashini ko'rsatib o'tadi.

Jazoni tushunish jamiyatning madaniy rivojlanish darajasiga, shuningdek, jamiyatda hukm surayotgan mafkuraviy munosabatlarda maqsadni anglashning quyidagi asosiy tarixiy shakllarini ajratib ko'rsatish mumkin.

1. jazolar - teng qasos (davlatdan oldingi bosqich), tuzatish

(qadim zamon), tavba (O'rta asrlar), jamoat manfaati (zamonaviy davr),

individual xatti-harakatlarni tartibga solish (zamonaviy bosqich):

2. Masalaga nisbatan maishiy axloqiy va falsafiy tafakkurda

jazoda an'anaviy bo'lgan axloqiylik pozitsiyasi ustunlik qilishi axloqiy qadriyatlar (rahm-shafqat, oqibat va kechirim) muhimligini belgilashda qonun bilan bog'liq qadriyatlardan (adolat, javobgarlik) kabi jarayonlarning birlamchiligi.

Turli tarixiy davrlarda hukmron bo'lgan jazo shakllari madaniy yo'nalishlarning o'zgarishi bilan chambarchas bog'liq edi. Jazoni talqin qilgan holda, huquqiy, axloqiy va diniy qarashlar doimiy o'zaro ta'sir jarayonida bo'lgan muayyan davrning qadriyat ongining muhim elementlarini aniqlash mumkinligi ko'rsatilgan. Hozirgi bosqichda jazoni insonparvarlashtirish jarayonining qadriyat yo'nalishlari sud hokimiyatining mustaqilligi talablarida ifodalangan; ommaviy jazo, qiynoqlar va o'lim jazosini bekor qilish zarurati; mahkumning insoniy qadr-qimmatini hurmat qilish kabi omillar birlamchilikni egallab bormoqda.

Huquqiy madaniyat mavjud bo'lgan teng masofada huquqiy va ahloqiylik tenglikning asosini belgilab beradi. Ularning birortasiga mahkamlash huquqiy madaniyatning yo'qolishiga yo'l qo'ymaydi. Jazoda axloq va huquqni uyg'unlashtirishga imkon beradigan amaliy soha bu ixtiyoriy asosda birlashgan nodavlat birlashmalar tarmog'iga ega fuqarolik jamiyatidir.

Jamiyatni normativ tartibga solishning madaniy, diniy, axloqiy va huquqiy shakllarining o'zaro bog'liqligi va bo'ysunishi faqat tarixiy dinamikada adekvat baholanishi mumkin: ko'plab zamonaviy hodisalarning kelib chiqishi va penitensiar tizimning xususiyatlari shakllanish davriga borib taqaladigan tarixiy ildizlarga egadir bu jamoat ongining huquqiy va axloqiy asoslariga bog'liqdir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni//O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – 2017. № 6. 70-modda.
2. Ragimov I.M. Pervoosnovi npravstvennosti nakazaniya: obichai i traditsii // Yuridicheskiye nauki i obrazovaniye. 2018. № 56.
3. Nitshe F. Sochineniya v 2 t. t. 1. - M., Minsk, 1990.
4. Мартянов Евгений Юрьевич. Тульский государственный педагогический университетим.Л.Н.Толстого.
5. Yusupov E. Inson kamolotining ma'naviy asoslari. T.: «Universitet», 1998.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning —Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasi. www.gov.uz